

Παναγιώτης Εύστρατίου Μυτιληναῖος
Εὐτακτος, ἐπιμελής· ἐπιδίδει

Ὁ Παναγιώτης (Παναγῆς) Εὐστρατιάδης ἀνήκει στὴν «διάμεσον γενεὰν τῶν ἐπιγόνων», ὅπως τὴν ἀποκαλοῦσε ὁ συνομήλικος καὶ προϊστάμενός του γιὰ ἓνα διάστημα στὸ γυμνάσιο Ναυπλίου Χαράλαμπος Παμπούκης, ἐννοώντας τὴ γενιὰ μεταξὺ τῶν συμμετασχόντων στὴν Ἐπανάσταση καὶ τῶν μαθητῶν τῆς ἐποχῆς του.¹

Ἡ γενιὰ αὐτὴ τῶν «πεπαιδευμένων», στὴν ὁποία ἀνήκε καὶ ὁ συνοδοιπόρος του στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία Στέφανος Α. Κουμανούδης καὶ πολλοὶ ἄλλοι, πέρα ἀπὸ τὶς προσωπικὲς ἰδιαιτερότητες τῶν μελῶν τῆς, προσδιορίζεται ἀπὸ ὀρισμένα κοινὰ χαρακτηριστικά. Πίστευαν ἀκράδαντα στὶς δυνατότητες προόδου τοῦ νέου κράτους καὶ αἰσιοδοχοῦσαν γιὰ τὴν ἐξέλιξή του, αἰσθάνονταν τὴν ὑποχρέωση νὰ συνεισφέρουν ἰδεολογικὰ καὶ πρακτικὰ, παρακολουθοῦσαν ὅ,τι συνέβαινε γύρω τους καὶ κατὰ καιροὺς παρενέβαιναν δημοσίως, μὲ ἄλλα λόγια ἐμφοροῦνταν ἀπὸ ἓνα ἔντονο αἶσθημα πατριωτισμοῦ συνδεδεμένο συνήθως καὶ μὲ τὴν ἐπιθυμία τῆς ἑδαφικῆς ὁλοκλήρωσης τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους.

Ὁ Εὐστρατιάδης γεννήθηκε στὸ χωριὸ Μανταμάδος τῆς Μυτιλήνης τὸ 1814 ἢ 1815.² Δὲν ἐντοπίσθηκαν σαφεῖς ἴχνη τῆς οἰκογένειας στὸν τόπο καταγωγῆς του.³

1. Ἀπόσπασμα λόγου πρὸς τοὺς μαθητές: «Λιὰ τὸ ἔτι ἀνήλικον αὐτῆς ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἀγῶνος δὲν ἐκίνησε μὲν ἡ Διάμεσος αὐτὴ γενεὰ τὴν ἐπανάστασιν, συνεκινήθη δὲ μετ' αὐτῆς. Δὲν ἐστρατήγησε μὲν τὸν ἀγῶνα [...]. Ἐκλειπόντων δὲ κατ' ὀλίγον τῶν πρώτων καὶ μεγάλων ἀνδρῶν τοῦ ἀγῶνος, συναθροίσασα ἡ Διάμεσος αὐτὴ γενεὰ τὰ θραύσματα τῶν ἐλευθεριῶν, συνεπλήρωσε τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ἐλευθερωθέντος ἔθνους, ὠργάνισεν ὀλιγῶς καὶ ἠθικῶς, ὡς κάλλιον ἠδυνήθη, εἰς τακτικὸν Κράτος, ὡς ἐστὶν ἀσπίς τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὴν σήμερον Ἑλλάδα. Ἐξερχομένη δὲ καὶ αὐτὴ κατ' ὀλίγον τοῦ βίου [...] παραδίδει τὸ αὐτόνομον ἔθνος [...] εἰς ἡμᾶς τὴν νῦν νέαν γενεάν [...]», Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Πολιτικὴ ἱστορία τοῦ Ναυπλίου (1833-1862), *Ναυπλιακὰ Ἀνάλεκτα VIII, 150 χρόνια Ναυπλιακῆ Ἐπανάστασις - Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιον (Ναύπλιο, 12-14 Ὀκτωβρίου 2012), Πρακτικά*, Ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, Μαρία Βελιώτη-Γεωργιοπούλου, Δῆμος Ναυπλιέων/ Πνευματικὸ Ἴδρυμα «Ἰωάννης Καποδίστριας», Ναύπλιο 2013, 499.

2. Γιὰ τὰ βιογραφικὰ του μέχρι σήμερα ἔχουμε τὰ ἑξῆς: Βασίλειος Χ. Πετράκος, *Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία. Ἡ ἱστορία τῶν 150 χρόνων τῆς, 1837-1987*, Ἀθήνα 1987, 260-262· Konstantin Kotsowilis, *Die griechischen Studenten in München unter König Ludwig I. von Bayern (von 1826 bis 1844)*, München 1995, 212-213. Βλ. ἐπίσης τὴ νεκρολογία, Κ. Σκόκος, *Ἡμερολόγιον* 4 (1889), 398-399.

3. Βλ. τὸ κείμενο τοῦ Παναγιώτη Μιχαηλάρη, παραπ. σελ. 307-309.

Με τὸ ὄνομα Παναγιώτης Εὐστρατίου Μυτιληναῖος ἐνεγράφη στὸ Κεντρικὸ Σχολεῖο τῆς Αἴγινας τὸ 1830 ἀπὸ τὴν ἀρχὴ δηλαδὴ τῆς λειτουργίας τοῦ σχολείου ποὺ εἶχε ἰδρῦσει ὁ Καποδίστριας. "Ὅπως δηλώθηκε στὰ σχετικὰ μητρώα, τὰ «κοινὰ γράμματα» εἶχε παρακολουθήσει στὴν πατρίδα του. Στὴν ἀρχὴ φοιτᾷ μὲ ὑποτροφία, ἣ ὁποία διακόπηκε μετὰ λίγους μῆνες, γιατί, κατὰ τὶς ἀρχές τοῦ Σχολείου, εἶχε πατέρα «εὐκατάστατον».⁴ Τὸ 1832 ἐγκρίθηκε ξανὰ ἡ χορήγηση ὑποτροφίας εἴκοσι φοινίκων μηνιαίως, κατόπιν συστάσεως τῶν διδασκάλων του Γεωργίου Γενναδίου καὶ Νικολάου Χορτάκη οἱ ὁποῖοι ἐπικαλέστηκαν, ἐκτὸς τῶν ἐξαιρετικῶν ἐπιδόσεων, καὶ τὴν «ἐνδειαν» τοῦ μαθητῆ τους. Μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Καποδίστρια δὲν ἐγκατέλειψε τὸ σχολεῖο, ὅπως συνέβη μὲ ἄλλους μαθητές, καὶ παρέμεινε κατὰ τὴ μεταβατικὴ περίοδο ποὺ ἀκολούθησε.⁵

Τὸ 1833 ὁ Γεννάδιος εἰσήγαγε στὸ σχολεῖο τὴ διδασκαλία τῆς γερμανικῆς καὶ τῆς λατινικῆς «ἄνευ τῆς ὁποίας ἡ φιλολογία εἶναι οὐδέν», ὅπως ἔλεγε,⁶ μάθημα ποὺ ἀνέλαβε ὁ νεοδιορισθεὶς Γερμανὸς φιλόλογος Heinrich Ulrichs.⁷ Ὡς ἕνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς τέσσερις ἀρίστους μαθητές τοῦ σχολείου, ὁ Εὐστρατιάδης ἀνέλαβε τὸν ρόλο τοῦ προγυμναστῆ ἢ προπαιδευτῆ τῶν ἀρχαρίων στὴ γερμανικὴ γλῶσσα, ἀρμοδιότητα ποὺ τοῦ ἀπέφερε εἰσόδημα.⁸ Τὸ 1834 ἀποφοίτησε μὲ ἀριστεῖο.⁹ Στὶς προφορικὲς ἐξετάσεις ποὺ προηγήθηκαν βαθμολογήθηκε μὲ ἄριστα σὲ ὅλα, πλὴν τῶν λατινικῶν καὶ τῆς ἀρχαιολογίας, μαθήματα στὰ ὁποῖα ἔλαβε τὸν δεῦτερο βαθμὸ, «καλά».¹⁰ Ὁλοκλήρωσε τὶς γυμνασιακὲς σπουδὲς ἕνα χρόνο μετὰ, τὸ 1835, καὶ διορίσθηκε εὐθὺς ἀμέσως, «ὕποδιδασκαλος» στὸ Ἑλληνικὸ Σχολεῖο τῆς Ἀθήνας.¹¹

4. Γιάννης Κόκκωνας, *Οἱ μαθητές τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου (1830-1834)*, Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ἑλληνικῆς Νεολαίας/Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν-Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα 1997, 140, 433, 426. Οἱ ὑποτροφίες καταργήθηκαν τὸν Νοέμβριο 1831, ὅπ.π., 55.

5. Κόκκωνας, ὅπ.π., 653-655, 658, 659-660, 679-680, 692. Τὸ ὄνομά του δὲν λείπει ἀπὸ τὰ κείμενα διαμαρτυρίας ποὺ συνέταξαν οἱ μαθητές τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου γιὰ τὸν διδάσκαλο τῆς γαλλικῆς Ἀναστάσιο Ἐρμουλίδη (12.8.1832), ὅπ.π., 636-638, καθὼς καὶ γιὰ ἄλλα θέματα (18.4.1832), ὅπ.π., 621-623.

6. Ξενοφὼν Ἀναστασιάδης [= Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος], *Γεωργίου Γενναδίου βίος καὶ ἐπιστολαί*, Παρίσι 1926, 369.

7. Κόκκωνας, ὅπ.π., 714-715.

8. "Ὅπ.π., 732.

9. "Ὅπ.π., 742.

10. "Ὅπ.π., 732.

11. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως*, 18.9.1835, 20. Τὸ τετραετές Ἑλληνικὸ ἦταν ἡ σχολικὴ βαθμίδα τῆς μέσης ἐκπαίδευσης ποὺ ἀκολουθοῦσε τὸ Δημοτικὸ καὶ ὠδηγοῦσε στὸ τριετές Γυμνάσιον, σύμφωνα μὲ τὴ δομὴ τῆς ἐκπαίδευσης ποὺ εἶχε θεσπιστεῖ τὸ 1833-1834, Δαυὶδ Ἀντωνίου, *Τὰ προγράμματα τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης (1833-1929)*, τ. Α', Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ἑλληνικῆς Νεολαίας/Γενικὴ Γραμματεία Νέας Γενιᾶς, Ἀθήνα 1987, 11-15.

Συγκαταλέγεται στους πρώτους αποφοίτους οί όποιοί έλαβαν επίσημο άπολυτήριο τó 1837 άπό τó Βασιλικό Γυμνάσιο Ἀθηνών τó Α΄ Γυμνάσιο, όπως όνομάστηκε τó Κεντρικό μετά τή μεταφορά του τó 1834 άπό τήν Α΄γίνα στήν Ἀθήνα.¹² Μέ τó άπολυτήριο αυτό και μέ κρατική ύποτροφία άναχώρησε για σπουδές στό Μόναχο.¹³ “Όπως σημείωνε ό Γεννάδιος στή σχετική συστατική έπιστολή πού είχε άπευθύνει τόν Μάιο 1836 πρós τó Ὑπουργείο Ἐκκλησιαστικῶν για μιá όμάδα άποφοίτων στήν όποία συγκαταλεγόταν και ό Εὐστρατιάδης: «Ἐάν ἡ κυβέρνησις νεύσῃ νά χορηγήσῃ εἰς αὐτούς τά μέσα ἵνα μεταβῶσιν εἰς τήν σοφὴν Γερμανίαν, διὰ νά σπουδάσῃ ἕκαστος ἰδίαν τινά ἐπιστήμην, μετὰ τρία ἔτη ἔχει τέσσαρας καλούς διδασκάλους διὰ τὰς συστηθησομένας σχολὰς τῆς Φιλοσοφίας. Αὐτοὶ εἶναι στοιχειωμένοι καλὰ εἰς τήν ἑλληνικὴν γλῶσσαν και φιλολογίαν, εἰς τήν γενικὴν ἱστορίαν, τήν γεωγραφίαν, τὰ στοιχεῖα τῆς μαθηματικῆς, τήν στοιχειώδη φιλοσοφίαν, τήν λατινικὴν και γερμανικὴν γλῶσσαν και ἔχουσιν ἀρχὰς και τῆς γαλλικῆς».¹⁴ Βρισκόμαστε στήν έποχή τῆς έπεξεργασίας σχεδίων για τήν ἴδρυση και τήν ὀργάνωση τοῦ πρώτου Πανεπιστημίου¹⁵ και ό Γεννάδιος συμπληρώνει: «Ἐνόσῳ ἡ κυβέρνησις δὲν προετοιμάσῃ τοιοῦτοτρόπως τοὺς ἀναγκαίους διδασκάλους, δὲν εἰμπορεῖ νά συστήσῃ τὰς μελετωμένας σχολὰς [...]».

Ἡ έπιλογή τοῦ Μονάρχου ὡς τόπου σπουδῶν δὲν ἦταν τυχαία· τó Ἑλληνικό Λύκειο, πού λειτουργόυσε άπό τó 1826, προἶόν τοῦ φιλελληνισμοῦ τοῦ Λουδοβίκου τῆς Βαυαρίας και τοῦ Friedrich Thiersch,¹⁶ καθῶς και τó πρόσφατα έπίσης (1827) ἴδρυμένο πανεπιστήμιο, δημιουργούσαν ἕνα περιβάλλον ιδιαίτερα φιλικό πρós τοὺς Ἑλληνας.

Στό πανεπιστήμιο ένεγράφη τόν Ἀπρίλιο 1837 και ἄρχισε νά παρακολουθεῖ παραδόσεις άπό τó χειμερινό ἑξάμηνο 1837/38.¹⁷ Στό ἐνδιάμεσο διάστημα μπορούμε νά υποθέσουμε ὅτι, άφοῦ κατεῖχε επίσημο άποφοιτήριο άπό σχολεῖο τῆς μέσης εκπαίδευσης, πέρασε ἕνα προπαρασκευαστικό στάδιο, χωρὶς νά ἔγγραφεῖ

12. Κόκκωνας, ὅπ.π., 70.

13. Ἀναφορά τοῦ Εὐστρατιάδη πρós τó Ὑπουργείο Ἐκκλησιαστικῶν και Ἐκπαιδευσεως (ΥΕΔΕ), Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (στό ἑξῆς ΓΑΚ), ἐνότητα ΥΕΔΕ 1848-1854, φ. 100/5, 23.8.1848.

14. Ἀναστασιάδης, ὅπ.π., 350-351.

15. Κώστας Λάμπας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητὲς στήν Ἑλλάδα τόν 19ο αἰώνα*, Ἱστορικό Ἀρχεῖο Ἑλληνικῆς Νεολογίας/Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν-ΕΙΕ, Ἀθήνα 2004, 57-96.

16. Για τόν Thiersch βλ. πρόσχειρα *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, 1875-1912, τ. 38, 7-17. Για τή συνεισφορά του στήν κλασική φιλολογία βλ. John Edwin Sandys, *A History of Classical Scholarship*, III, New York 1964, 110-112. Για τó Λύκειο τοῦ Μονάρχου πού προοριζόταν νά καλύψει τὰ κενά τῆς εκπαίδευσης τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν βλ. Τρύφων Ε. Εὐαγγελίδης, *Ἡ παιδεία ἐπὶ τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 1936, τ. Β΄, 452-454 και Kotsowilis, ὅπ.π., 22-48.

17. Kotsowilis, ὅπ.π., 213.

στό 'Ελληνικό Λύκειο,¹⁸ υπό τήν επίβλεψη και προστασία τοῦ Thiersch, ὅπως συνέβαινε μέ ὄλους τοὺς 'Ελληνας ποὺ ἔφθαναν ἐκεῖ γιά σπουδές.¹⁹ Ὅπως τόνιζε στή συστατική του ἐπιστολή ὁ Γεννάδιος, ὁ ἀριστος) αὐτὸς μαθητῆς του κατεῖχε τίς ἀπαιτούμενες βασικὲς γνώσεις, ἐνῶ γνώριζε σὲ ἰκανοποιητικό βαθμὸ και τὴ γερμανικὴ γλώσσα.

Στὸ Μόναχο παρακολούθησε τίς φιλολογικὲς παραδόσεις τοῦ Thiersch, ἀρχαία ἑλληνικὴ και λατινικὴ φιλολογία (ὁ Thiersch παρέδιδε στὸ ἴδιο μάθημα 'Ελληνας και Ρωμαίους συγγραφεῖς), ἐγκυκλοπαίδεια και μεθοδολογία τῶν φιλολογικῶν ἐπιστημῶν, καθὼς και ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς και ρωμαϊκῆς γραμματείας.²⁰ Ἐκεῖ παρέμεινε ἀπὸ τὸ 1837 ἕως τὸ 1841, κατὰ τὸ θερινὸ ἐξάμηνο τοῦ ὁποῖου παρακολούθησε μαθήματα στὸ τμήμα τῆς Staatswirtschaft.²¹ Τὸ χειμερινὸ ἐξάμηνο τοῦ 1841 ἐνεγράφη στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Βερολίνου, στὸ Φιλοσοφικὸ Τμήμα, ἀπὸ ὅπου ἀναχώρησε τὴν ἀνοιχτὴ τοῦ 1843. Παρακολούθησε δηλαδὴ παραδόσεις τριῶν ἐξαμηνῶν,²² μολοντί οἱ ἑλληνικὲς ἀρχές, οἱ ὁποῖες εἶχαν ἀποφασίσει νὰ διακόψουν τὴν ὑποτροφία του, ἐνέκριναν μετὰ ἀπὸ αἴτημά του τὴν παράταξη γιά ἓνα ἀκόμη ἐξάμηνο τῆς παραμονῆς του ἐκεῖ.²³

Στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Βερολίνου, κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ ἰδίου, σπούδασε (τὴν ἑλληνικὴν και λατινικὴν φιλολογίαν) και θεώρησε ἀκύριον ἀντικείμενον τὰ περὶ

18. Γιά τὸ σύστημα σπουδῶν στὰ γερμανικὰ πανεπιστήμια βλ. τὴν περιγραφή δύο συγχρόνων μαρτύρων, *The University of Goettingen at the beginning of the year 1835*, London 1836 και Walter C. Perry, *The German University Education*, δεύτερη ἔκδοση, London 1846.

19. Αὐτὸ εἶχε συμβεῖ μέ τὸν Ἄλ. Ρ. Ραγκαβῆ, Ἀλέξανδρος Ρ. Ραγκαβῆς, Ἀπομνημονεύματα (φωτοτυπικὴ ἀνατύπωση τῆς πρώτης ἔκδοσης [1894-1930], πρόλογος Τάκης Καραλιῆς, εὐρετήρια Ἀγγελικὴ Λούδη, τ. Α', Ἀθήνα 1999, σ. 143-146. Γενικὰ ὑπῆρχε μιὰ χαλαρότητα ὡς πρὸς τὴν ἐγγραφὴ ξένων στα γερμανικὰ πανεπιστήμια (βλ. σημ. 18). Ἡ προσωπικὴ σχέση μεταξύ Γενναδίου και Thiersch ἦταν παλαιά, γεγονός ποὺ τοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἀπευθύνει συστάσεις γιά τοὺς 'Ελληνας σπουδαστὲς και στὸν ἴδιο. Στὴ σχετικὴ συστατικὴ ἐπιστολή παρέδιδε (εἰς τὴν ἀγάπην και προστασίαν) τοῦ Thiersch, ἐκτὸς τοῦ Εὐστρατιάδη, τοὺς ἐπίσης ἀρίστους μαθητῆς του Βασίλειο Οἰκονομίδη και Ἡρακλῆ Μητσόπουλο, Thierschiana I,87, φάκ. Gennadios Georgios, 14.6.1837.

20. Βλ. τίς σημειώσεις ἀπὸ τὴν παρακολούθηση παραδόσεων ποὺ σώζονται, Τμήμα Χειρογράφων και Ὁμοιστύπων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης (στὸ ἐξῆς ΕΒΕ/ΤΧΟ), χειρόγρ. ἀρ. 1517, 1518, 1519, 1524, 1534 (ΠΠ 25), 1535 (ΠΠ 26), 1771 (ΠΠ 83), 1772α (ΠΠ 84), 1772β (ΠΠ 85), 1773 (ΠΠ 86), 1774 (ΠΠ 87), 1777 (ΠΠ 90), 1778 (ΠΠ 91), 1782 (ΠΠ 95). Πολλὲς σημειώσεις ἀνήκουν στὸν συμφοιτητὴ τοῦ Εὐστρατιάδη και τοῦ Κουμανούδη Πανταζῆ Ρύσιο (1814-1843), μαθητὴ ἐπίσης τοῦ Γενναδίου, ὁ ὁποῖος φοιτοῦσε και αὐτὸς μέ κρατικὴ ὑποτροφία.

21. Kotsowilis, ὅπ.π., 213.

22. Βλ. τὰ ψηφιοποιημένα μητρώα τοῦ πανεπιστημίου, (Eustratides P) Humboldt-Universität zu Berlin/Matrikel <http://wiki-de.genealogy.net/Humboldt-Universität-zu-Berlin/Matrikel>.

23. Βλ. τὴ σχετικὴ ὑπηρεσιακὴ ἀλληλογραφία και ἔγγραφο: ΓΑΚ, ΥΕΔΕ 1833-1848, φ. 3201. Ἐπίσης, Thierschiana, I,87, φάκ. Eustratiades Panagiotis, ἐπιστολὴ πρὸς Thiersch, 18.4.1842.

τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιογνωσίαν». ²⁴ Μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι παρακολούθησε σὲ μεγάλο βαθμὸ, δεδομένης τῆς ἐλευθερίας ὡς πρὸς τὴν ἐπιλογή τῶν μαθημάτων πού ἐπικρατοῦσε στὰ γερμανικὰ πανεπιστήμια, τὶς παραδόσεις πού καταγράφει καὶ ὁ συμφοιτητῆς του Στ. Κουμανούδης. ²⁵ Εἶναι βέβαιο ὅτι παρακολούθησε τὶς παραδόσεις τοῦ August Boeckh (ἐγκυκλοπαιδεία καὶ μεθοδολογία τῆς φιλολογίας, ἑλληνικαὶ ἀρχαιότητες, Ἀρχαῖοι καὶ Ρωμαῖοι συγγραφεῖς), ²⁶ γεγονός πού σφράγισε τὴν ἐνασχόλησή του ἀργότερα μὲ τὴν Ἐπιγραφικὴ.

“Ὅπως συνάγεται ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Εὐστρατιάδη πρὸς τὸν Thiersch, ἡ αἰτία τῆς κατεπίγειουσας ἀναχώρησής του ἦταν «θλιβεραὶ εἰδήσεις περὶ τῆς οἰκογενείας του» καὶ τὸ γεγονός ὅτι, ὅπως λέει, «μοῦ ἀφηρηθῆσθαι πᾶσα ἐλπίς νὰ λάβω ποσότητὰ τινὰ χρημάτων ἐκ τῆς οἰκογενείας μας». ²⁷ Ὑπονοῦνται σαφῶς οἰκονομικὰ προβλήματα. Ζητᾶ νὰ τοῦ δοθεῖ μέρος (τὸ ἀντίτιμο τριῶν μηνῶν) τῆς ἐξαμηνιαίας ὑποτροφίας πού εἶχε ἐγκριθεῖ ὥστε ἀφ’ ἑνὸς νὰ ἐξοφλήσει τὰ χρέη πού εἶχε δημιουργήσει γιὰ τὴν ἀγορὰ βιβλίων καὶ νὰ ἀγοράσει ὀρισμένα ἀκόμη καὶ ἀφ’ ἑτέρου νὰ καλύψει τὰ ἐξοδα τοῦ ταξιδιοῦ μέσω τῆς Δρέσδης καὶ τῆς Βιέννης πρὸς τὴν Τεργέστη. Σημειῶνε μάλιστα ὅτι ἐπιθυμοῦσε ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ νὰ ἐπισκεφθεῖ τὶς ἀρχαιολογικὰς συλλογὰς αὐτῶν τῶν πόλεων, συλλογὰς στὶς ὁποῖες, ὅπως ἔλεγε, ἀναφερόταν συχνὰ στὶς παραδόσεις ὁ δάσκαλός του. ²⁸

Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1843, πολὺ λίγο μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν Ἑλλάδα, χωρὶς νὰ ἔχει ὀλοκληρώσει τυπικὰ τὶς σπουδές του, ²⁹ διορίσθηκε στὸ Γυμνάσιο Ναυπλίου, ἀλλὰ σχεδὸν ἀμέσως (μετὰ 28 ἡμέρες) μετατέθηκε μετὰ ἀπὸ δική του αἴτηση, στὸ Α', καὶ μόνον ἀκόμη τότε, Γυμνάσιο Ἀθηνῶν, ἀπόφοιτος τοῦ ὁποίου

---

24. Ἀναφορὰ τοῦ Εὐστρατιάδη πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο, ΓΑΚ, ΥΕΔΕ 1848-1854, φ. 100/5, 23.8.1848.

25. Σοφία Ματθαίου (ἐπιμ.), Ἡμερολόγιον 1837-1845, στὸν τόμο *Στέφανος Α. Κουμανούδης ἀνέκδοτα κείμενα 1837-1845*, ἐπιμέλεια Σοφία Ματθαίου καὶ Παντελῆς Καρέλλος, Ἰνστιτοῦτο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν-ΕΙΕ, Αθήνα 2010, 26-34. Βλ. καὶ σημειώσεις παραδόσεων φοιτητῶν στὸ Βερολίνο, ΕΒΕ/ΤΧΟ, χειρ. ἀρ. 1510, 1511, 1512, 1514, 1515, 1550 (ΠΠ41), 1551 (ΠΠ42), 1769 (ΠΠ81).

26. Βλ. παρακάτω τὰ σχετικὰ μὲ τὴν αἴτηση παράτασης τῆς παραμονῆς του στὸ Βερολίνο, ΓΑΚ, ΥΕΔΕ 1833-1848, φάκ. 3201, 20.8/1.9. 1842.

27. Ἐπιστολὴ πρὸς Thiersch, Thierschiana, I,87, φάκ. Eustratiades Panagiotes, 13.3.1843.

28. Βλ. τὶς σημειώσεις ἀγνώστου ἀπὸ τὶς παραδόσεις τοῦ Thiersch τοῦ 1838 ὑπὸ τὸν τίτλο «Ἀρχαιολογία (Kunstgeschichte) ὑπὸ Θεοσίμου», ΕΒΕ/ΤΧΟ, ἀρ. 1532 (ΠΠ23) καὶ 1533 (ΠΠ24). Μέχρι τὸν Ἰούλιο βρισκόταν ἀκόμη στὴν Τεργέστη περιμένοντας τὰ χρήματα, ἐπιστολὴ πρὸς Thiersch, Thierschiana, I,87, φάκ. Eustratiades Panagiotes, Ἰούλιος 1843.

29. Αὐτὸ ἦταν κάτι συνηθισμένο τότε. Μεταξὺ τῶν «ἀπτυχιώτων» ἦταν καὶ ὁ Κουμανούδης (ὁ ὁποῖος αὐτοσαρκάζεταν γιὰ τὸ γεγονός ὅτι παρέμεινε ἀνεξέταστος) σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του), καθὼς καὶ ὁ Καστόρχης. Βλ. Σοφία Ματθαίου, *Στέφανος Α. Κουμανούδης (1818-1899). Σχεδιάγραμμα βιογραφίας*, Ἀθήνα 1999, 29-31 καὶ Λάμπρας, ὅπ.π., 167-168.

ήταν και ο ίδιος, όπως είπαμε, και όπου Γυμνασιάρχης ήταν ο δάσκαλός του Γ. Γεννάδιος.³⁰ Μετῆλθε ὅλα τὰ μέσα γιὰ νὰ μὴν τοποθετηθεῖ πουθενὰ ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Ὅταν τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1848 μετατέθηκε καὶ πάλι στὸ Ναύπλιο, ἀπουσίασε ἐπὶ τρεῖς μῆνες «σκανδαλωδῶς», ὅπως ἀναφέρεται στὴν ὑπηρεσιακὴ ἀλληλογραφία, ζητώντας κατ' ἐπανάληψιν ἄδειες τὶς ὁποῖες ἐνέκρινε ὁ τότε ὑπουργὸς Γεώργιος Γλαράκης, καὶ προκαλώντας τὴν ὀργὴ τοῦ Γυμνασιάρχου Παμπούκη. Στὴν πραγματικότητα ἐργάστηκε στὸ Ναύπλιο λίγους μῆνες τὸ 1848 στὸ τέλος τοῦ σχολικοῦ ἔτους καὶ λίγους μῆνες τὸ 1849, ἕως τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1850, ὁπότε μετατέθηκε καὶ πάλι, «ἀπροσδοκῆτως» κατὰ τὸν Παμπούκη, ὁ ὁποῖος στερέθηκε τὸν καθηγητὴ τῆς Λατινικῆς.³¹

Ἀπὸ τὸ 1850 καὶ μετὰ δὲν ἐγκατέλειψε ποτὲ τὴν Ἀθήνα, παρὰ μόνον γιὰ λόγους ὑπηρεσιακοῦς. Καθηγητὴς στὸ Α΄ Γυμνάσιο ἕως τὸ 1860, Γυμνασιάρχης ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1860, ἕως τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1863, ἀπλὸς καθηγητὴς ἕως τὸν Ἀπρίλιο.³² Ἡ ἐπιπλέον ἐργασία στὸ Ἑλληνικὸν Ἐκπαιδευτήριον τοῦ Γρηγ. Γ. Παπαδόπουλου, ἓνα καλὸ ἰδιωτικὸ σχολεῖο τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὸ σχολικὸ ἔτος 1855/1856³³ συμπίπτει μὲ τὸν γάμο του τὸ 1855,³⁴ γεγονός πού ἴσως τὸν ἀνάγκασε νὰ ἀυξήσει τὰ εἰσοδήματά του. Ἡ σταδιοδρομία του ὡς καθηγητῆ ἔληξε μετὰ ἀπὸ μερικὸς μῆνες θητείας στὴ Ριζάρειο Ἐκκλησιαστικὴ Σχολή, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1863.³⁵

Ἡ συνέχεια τῆς ἐπαγγελματικῆς του σταδιοδρομίας ταυτίστηκε μὲ τὴν ἀφοσίωσή του στὴν ἀρχαιολογία. Κατὰ τὸ διάστημα 1850-1851 εἶχε συνδεθεῖ μὲ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία. Μαζὶ μὲ τὸν Κουμανούδη, τὸν Εὐθύμιο Καστόρχη καὶ ἄλλους εἶχε συμβάλει στὴν ἀλλοίωση τῆς Ἑταιρείας καὶ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Ἀλ.

30. Ἀναφορὰ τοῦ Εὐστρατιάδη πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο, ΓΑΚ, ΥΕΔΕ 1848-1854, φ. 100/5, 23.8.1848.

31. ΓΑΚ, ΥΕΔΕ 1848-1854, φ. 80/2, αρ. 47, φ. 88/5, αρ. 14, φ. 88/5, αρ. 15, φ. 88/5, αρ. 16, φ. 88/5, αρ. 17, φ. 88/5, αρ. 18, φ. 88/5, αρ. 19, φ. 80/2, αρ. 48, φ. 80/2, αρ. 50, Φ. 235/1, φ. 100/5. Ἡ ἐλάχιστη παρουσία του δὲν καταγράφεται στὴ σχετικὴ μὲ τὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα τοῦ Ναυπλίου βιβλιογραφία (Ἰωάννης Γ. Δεμοῖρος, *Ἱστορία τοῦ Γυμνασίου Ναυπλίου*, Ἀθήναι 1939). Τὸ ὄνομά του ὡς καθηγητῆ τῶν λατινικῶν καταγράφεται στὰ χειρόγραφα προγράμματα τῶν σχολικῶν ἔτων 1848-1849, 1849-1850) τοῦ γυμνασίου. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν Τριαντάφυλλο Σκλαβενίτη γιὰ τὴν παραχώρηση τῶν στοιχείων.

32. Τὰ ἀναλυτικὰ στοιχεῖα τῆς ὑπηρεσιακῆς του διαδρομῆς μοῦ παραχώρησε ἀπὸ τὴ βάση δεδομένων ποὺ ἔχει συγκροτήσει ὁ Δαυὶδ Ἀντωνίου (βασίζεται στὸ ἐρευνητικὸ πρόγραμμα «Οἱ Λειτουργοὶ τῆς Ἀνώτατης, Μέσης καὶ Δημοτικῆς Ἐκπαίδευσης», ὑπεύθυνος τοῦ ὁποῖο ἦσαν ὁ ἴδιος καὶ ὁ Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης). Τὸν εὐχαριστῶ θερμὰ.

33. *Ἐκθεσις περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτήριου, κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1855-56*, ἐν Ἀθήναις 1856, 29.

34. Πληροφορία ἀπὸ τὴ βάση δεδομένων τοῦ Ἀντωνίου.

35. Γεράσιμος Ι. Κονιδάρης, *Ἱστορία τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν (1919-1968) [...] Μετ' εἰσαγωγῆς ὑπὸ Χρυσόστομου Παπαδοπούλου*, Ἀθήνα 1968/1969, 52.

Ρ. Ραγκαβῆ.³⁶ Μὲ τὴν ἰδιότητα καὶ τοῦ μέλους τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐταιρείας, διορίσθηκε Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων τὸ 1863 καὶ προήχθη στὸν βαθμὸ τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου τὸ 1864, θέση στὴν ὁποία παρέμεινε ἕως τὸ 1884.³⁷

Ὁ Εὐστρατιάδης δίδασκε στὰ σχολεῖα ποὺ ἐργάστηκε λατινικά, ἓνα μάθημα γιὰ τὸ ὁποῖο ἐλάχιστοι εἶχαν τότε τὴν ἀπαραίτητη ὑποδομὴ. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι καὶ ὁ Κουμανούδης θέση μὲ αὐτὸ τὸ ἀντικείμενο βρῆκε κενὴ ὅταν ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἑλλάδα.³⁸ Εἶναι χαρακτηριστικὰ ὅσα σημειώνει μεταξὺ ἄλλων ὁ ἀγανακτισμένος γιὰ τὴ μετακίνηση τοῦ Εὐστρατιάδη τὸ 1850 Παμπούκης: «Ἡ ἀπροσδόκητος στέησις τοῦ καθηγητοῦ τούτου καθίσταται ἀπὸ τοῦδε ἔτι ἐπαισητοτέρα ἐκ τῆς σκέψεως, ὅτι δυσκόλως εὐρίσκονται πρόσωπα κατάλληλα, εἰδικὰ περὶ τὴν παιδείαν».³⁹ Καὶ λίγο ἀργότερα: «Καθόσον δὲ ἀφορᾷ τὰ Λατινικά, δὲν ἀνετέθη εἰς οὐδένα τὸ μάθημα τοῦτο· διότι εἰ καὶ τινες τῶν καθηγητῶν γνωρίζουσι, δι' ἰδίαν χρῆσιν, ὀλίγα τινὰ λατινικά, δὲν εἶναι δυνατὸν ὅμως ν' ἀναπληρώσωσι τὴν λιπαρὰν φιλολογικὴν διδασκαλίαν ἀρχαίας καὶ κλασσικῆς γλώσσης ἀπαιτούσης εἰδικῶν καθηγητῶν».⁴⁰ Ὁ Εὐστρατιάδης ἰσχυριζόταν ὅτι ἐτοίμαζε «διδασκὰ τινὰ βιβλία τῆς λατινικῆς γλώσσης [...] διὰ τὸ γυμνάσιον, εὐρῶν τὰ ὑπάρχοντα ἑλλιπῆ καὶ τὸ πλεῖστον ἐσφαλμένα».⁴¹

Ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐνασχόληση μὲ τὴ λατινικὴ τὸν ἐνέπλεξε σὲ ἓνα ἐπεισόδιο ποὺ ἔλαβε πολιτικὲς διαστάσεις. Τὸν Νοέμβριο τοῦ 1851 κλήθηκε ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Ἐκπαιδεύσεως νὰ συμμετάσχει σὲ ἐπιτροπὴ μαζὶ μὲ τὸν Κουμανούδη καὶ τὸν Εὐθ. Καστόρχη ἢ ὁποῖα ἀνέλαβε νὰ μεταφράσει ἀπὸ τὰ λατινικά στὰ ἑλληνικά τὸν ἐκκλησιαστικὸ ὄργανισμὸ τοῦ Μ. Πέτρου ποὺ ἴσχυε ἀκόμη στὴ Ρωσικῇ Ἐκκλησίᾳ.⁴²

Ἀφορμὴ ἦταν οἱ διεργασίες ποὺ συνδέονταν μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ὀργάνωση τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, διεργασίες ποὺ προκαλοῦσαν πολιτικὲς ἀντιπαράθεσεις.⁴³

36. Ματθαίου, Στέφανος Α. *Κουμανούδης (1818-1899)*, ὅπ.π., 71 καὶ Βασίλειος Χ. Πετράκος, *Πρόχειρον Ἀρχαιολογικόν, 1828-2012, μέρος Β, Θεματολογικόν*, Ἀθήνα 2013, 18-19.

37. Πετράκος, *Ἱστορία*, ὅπ.π., 260-262. Βλ. καὶ τὰ θετικὰ σχόλια στὸν τύπο γιὰ τὴν προαγωγή του, *Παλιγγενεσία* 25.2.1864.

38. Σοφία Ματθαίου, Ὁ Στέφανος Ἀθανασίου Κουμανούδης (1818-1899) καθηγητῆς στὸ Πανεπιστήμιο, στὸν τόμο *Στεφάνω στέφανος. Μελέτες εἰς μνήμην Στεφάνου Ν. Κουμανούδη (1931-1987)*, ἐπιμ. Ἀ. Π. Ματθαίου – Β. Ν. Μπαρδάνη, (Ἑλληνικὴ Ἐπιγραφικὴ Ἐταιρεία), Ἀθήναι 2019, 335-346.

39. Ἀναφορὰ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο, ΓΑΚ, ΥΕΔΕ 1848-1854, φ. 80/2, ἀρ. 52, 22.2.1850.

40. Ἀναφορὰ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο, ΓΑΚ, ΥΕΔΕ 1848-1854, φ. 120/9, 14.3.1850.

41. Ἀναφορὰ τοῦ Εὐστρατιάδη πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο, ΓΑΚ, ΥΕΔΕ 1848-1854, φ. 100/5, 23.8.1848.

42. Ἐφημ. *Αἰών*, 22 Δεκεμβρίου 1851. Ὡς πρὸς τὴ συμμετοχὴ τοῦ Κουμανούδη βλ. ΕΒΕ/ΤΧΟ, Ἀρχεῖον Στ. Α. Κουμανούδη, φάκ. 2 (1104), ἀρ. 112 καὶ 34 (1148), ἀρ. 62.

43. Μετὰ τὴ διακήρυξη τοῦ Αὐτοκεφάλου τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας τὸ 1833 καὶ τὴν

Ὁ Εὐστρατιάδης ἀνέλαβε νὰ μεταφράσει τὸν ρωσικὸ Συναδικὸ ὄρκο. Ἡ μετάφραση ἐφθασε στὰ χέρια τοῦ Ὑπουργοῦ Δικαιοσύνης πού τὴν ζήτησε γιὰ νὰ λάβει ὑπ' ὄψιν τὸ περιεχόμενο «συντάττων τὸ περὶ ὀρκοδοσίας τῶν κληρικῶν νομοσχέδιον», ἀλλὰ μὲ εὐθύνη τοῦ Εὐστρατιάδης, ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος ὁ μεταφραστής, ἐφθασε χωρὶς τὴν ὑπογραφή του. Ὅρισμένα δὲ ἀποσπάσματα τῆς μετάφρασης ἦσαν παρεξηγήσιμα: ὁ Εὐστρατιάδης εἶχε χρησιμοποιήσει τὴ λέξη «συνεταῖρου», ἀντὶ «συναδικίου», καὶ «σύλλογος», ἀντὶ «σύνοδος». Ὁ ὑπουργὸς διαβάζοντας ἕναν ὄρκο στὸν Ρώσσο αὐτοκράτορα θεώρησε ὅτι πρόκειται γιὰ φιλορωσικὴ συναμοσία. Ἡ παρεξήγηση λύθηκε ὅταν ὁ ἴδιος ὁ Ὅθων ἀντιπαραβάλλοντας τὸ κείμενο πού τοῦ ἔδωσε ὁ Ὑπουργὸς Δικαιοσύνης μὲ αὐτὸ πού τοῦ εἶχε δώσει ὁ ἀναθέσας τὴ μετάφραση Ὑπουργὸς Ἐκπαιδευσεως ἀντελήφθη ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο.⁴⁴ Ἡ ὑπόθεση ἔλαβε καὶ φιλολογικὴ διάσταση, καθὼς ὁ Κ. Ἀσώπιος δημοσίευσε μίαν δική του μεταφραστικὴ ἐκδοχή, στὴν ὁποία ὁ Εὐστρατιάδης ἀπάντησε μὲ τὴ δημοσίευση ὅλου τοῦ λατινικοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου,⁴⁵ ἐνῶ παρενέβη καὶ ἓνας ἄλλος φιλόλογος ὁ Κ. Κλεάνθης.⁴⁶ Ὁ Εὐστρατιάδης ἀπαντώντας καὶ σὲ αὐτὸν καὶ ἐπικαλούμενος τὴ γερμανικὴ μετάφραση τοῦ ὄρκου πού εἶχε συμβουλευθεῖ μέσῳ τοῦ Φαρμακίδη ἔκλεισε τὸ θέμα: «Ὅ,τι λοιπὸν ἀσαφῶς πως ἐκφράζεται εἰς τὴν Λατινικὴν μετάφρασιν, τὴν σταλεῖσαν εἰς τὴν ἡμετέραν Κυβέρνησιν, αὐτὸ τοῦτο εἰς τὴν Γερμανικὴν ἐκτίθεται σαφῶς καὶ εὐκρινῶς. Κατὰ ταῦτα ἡμεῖς χαίρομεν, ἐπιτυχόντες ἐδστόχως τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τοῦ πρωτοτύπου, δὲν ἀμφιβάλλομεν δέ, ὅτι θὰ χαρῶσι καὶ οἱ ἐπικριταὶ τῆς ἡμετέρας μεταφράσεως, ἀπαλλαγμένοι οὕτω τῆς πλάνης, εἰς τὴν ὁποίαν τοὺς παρέσυρε μὲν ἡ ἀπειρία καὶ ἡ ἀμάθεια, κατέχει δὲ τυφλὴ καὶ ἀκαταμάχητος οἴησις».⁴⁷ Ὁ Κουμανούδης, ὁ ὁποῖος εἶχε

ἴδρυσή τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, χωρὶς τὴν ἐπίνευση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, εἶχαν δημιουργηθεῖ σοβαρὲς διαφορᾶς μεταξύ τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ Αὐτοκεφάλου καὶ αὐτῶν πού τὸ θεωροῦσαν ἀπεμπόληση τῆς χριστιανικῆς ὀρθόδοξης πίστεως τῶν Ἑλλήνων. Πρωταγωνιστὲς τῶν συγκρούσεων ἦσαν ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, ἐνῶ τὸ ζήτημα ἔλαβε μεγάλες πολιτικὲς καὶ διπλωματικὲς διαστάσεις μὲ τὸ Ἀγγλικὸ κόμμα νὰ συντάσσεται μὲ τὸ Αὐτοκέφαλο καὶ τὸ Ρωσικὸ μὲ τὴν ἀντίπαλη παράταξη. Οἱ ἀντίπαλες πλευρᾶς ἐκφράστηκαν ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες *Ἀθηνα* καὶ *Αἰὼν* ἀντιστοίχως. Ὁ «Συναδικὸς Τόμος» τοῦ 1850 ἀναζωπύρωσε τὶς ἀντιπαραθέσεις. Βλ. Charles A. Frazee, *Ὁρθόδοξος ἐκκλησία καὶ ἑλληνικὴ ἀνεξαρτησία, 1821-1852*, Ἀθήνα 1987, 119-243.

44. Ὁπ.π., 231-232. Γιὰ τὴν ὑπόθεση, ἐκτὸς τῶν φύλλων πού ἀναφέρονται στὴ συνέχεια, βλ. *Ἐφημερὶς τοῦ Λαοῦ*, 12, 15 καὶ 19.12.1851 καὶ ἐφημ. *Αἰὼν*, 19 καὶ 22.12.1851.

45. *Μετάφραση Ἀσώπιου: Ἐφημερὶς τοῦ Λαοῦ*, 22.12.1851, ἐφημ. *Αἰὼν*, 27.12.1851. Ἀπάντησις Εὐστρατιάδης: *Ἐφημερὶς τοῦ Λαοῦ*, Παράρτημα τοῦ φ. τῆς 29.12.1851.

46. Παράρτημα τοῦ ἀρ. 210 (13.2.1852) τῆς *Ἐφημερίδος τοῦ Λαοῦ* «Περὶ τοῦ Nullis inuneribus corrumpendi iudicii illius» [...] ἀντιπαρατηρήσεις τοῦ ἐν Σύρῳ καθηγητοῦ Κ. Κλεάνθους.

47. *Ἐφημερὶς τοῦ Λαοῦ*, 26.3.1852.

μεταφράσει τὸ ὑπόλοιπο τμήμα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ, ἀπέφυγε νὰ συμμετάσχει στὴ δημόσια ἀντιδικία, ἀλλὰ κατέγραψε τὸ ἐπεισόδιο σὲ μία κατ' ἰδίαν σημείωση: «Κατὰ μῆνα Ἰανουάριον τοῦ 1852 ἔγινε τὸ σκάνδαλον τῆς ἐξαχθείσης ὡς ἐκ τοῦ συνοδικοῦ ὄρκου συνωμοσίας ἐν Ἀθήναις καὶ φιλονεικία ἠκολούθησε φιλολογικῇ [...]». ⁴⁸ Ὁ Καστόρχης φαίνεται ὅτι δὲν συμμετεῖχε στὴν ἐπιτροπὴ.

Ἀπὸ τὸ ἐπεισόδιο αὐτό, ἐκτὸς τῆς ἐνασχόλησης τοῦ Εὐστρατιάδη μὲ τὴ λατινικὴ φιλολογία, συνάγονται καὶ ὀρισμένα ἄλλα στοιχεῖα γιὰ τὴν προσωπικότητά του. Ὑποδηλώνεται διάστασις, τουλάχιστον ἐπιστημονικῇ, μὲ τὸν Κ. Ἀσώπιον, καθηγητὴ τῆς Κλασσικῆς Φιλολογίας στὸ Ὀθώνειο Πανεπιστήμιο, ἓνα πρόσωπο μὲ τὸ ὁποῖο οὔτε ὁ Κουμανούδης συνδεόταν ἰδιαίτερα, παρὰ τὴ συνύπαρξή τους ὡς καθηγητῶν. ⁴⁹ Τὸ γεγονός ὅτι δημοσίευε στὴν *Ἐφημερίδα τοῦ Λαοῦ καὶ χλευάζε τα ἀληρήματα* τῆς ἐφημερίδας *Αἰών*, ⁵⁰ καθὼς καὶ ἡ ὑπονοούμενη σχέση μὲ τὸν Φαρμακίδη ὑποδηλώνουν τὴν τοποθέτησή του στὴν πλευρὰ τῶν «φιλελευθέρων» τῆς ἐποχῆς.

Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι πολὺτιμα γιὰ τὴ σκιαγράφηση τῆς προσωπικότητάς του, γιατί ὁ Εὐστρατιάδης δὲν δημοσίευε γενικοῦ περιεχομένου ἄρθρα στὸν τύπο περιοριζόμενος στὰ ἀρχαιολογικά του ἐνδιαφέροντα.

Ἡ μεγάλη του ἀγάπη φαίνεται πὼς ἦταν ἐξ ἀρχῆς ἡ ἀρχαιολογία. Στὴν αἴτηση ποὺ ὑπέβαλε τὸ 1842 γιὰ νὰ παραταθεῖ ἡ παραμονή του στὸ Βερολίνο ἄλλο ἓνα ἐξάμηνον σημειώνει: «μετέβην πέρυσσι τὸ φθινόπωρον εἰς Βερολίνον διὰ νὰ ἀκροασθῶ καὶ ἄλλα μὲν τινα μαθήματα πρὸ πάντων δὲ τὰ ἀρχαιολογικά τῶν ἐν Βερολίνω ἀρχαιολόγων καὶ μάλιστα τὰ μαθήματα τοῦ καθηγητοῦ κυρίου Βοικχίου, τὰ περιστρεφόμενα ὅλως περὶ τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν καὶ ἀρχαιολογίαν, τὸ κύριον τῶν σπουδῶν μου ἀντικείμενον· [...] πρόπει ἐξ ἀνάγκης νὰ δαπανήσω ἀκόμη ἐν ἔτος [...] ἢ ἐξήγησις τοῦ Πινδάρου, ἢ ἐγκυκλοπαιδεία τῆς φιλολογίας καὶ ἡ νομισματικὴ μετ' ἀσκήσεως εἰς ἐξήγησιν διαφόρων ἀρχαιολογικῶν ἀντικειμένων [...]». ⁵¹

Ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀρχαιολογία τοῦ εἶχε ἐμφυσήσει ὁ πρῶτος του δάσκαλος στὴ Γερμανία, ὁ Thiersch, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐπισκεφθεῖ τὴν Ἑλλάδα καὶ εἶχε γνωρίσει ἀπὸ κοντὰ τὰ σωζόμενα μνημεῖα τῆς. Στὰ σχέδιά του μάλιστα γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς ἐκπαίδευσης τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους εἶχε προτείνει τὴ στενὴ ἐπαφὴ τῶν μαθητῶν καὶ τῶν φοιτητῶν μὲ τὰ μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν. Φαίνεται ὅτι ἡ σχέση του μὲ τὸν Thiersch ἦταν ἰδιαίτερη. ⁵²

48. ΕΒΕ/ΤΧΟ, Ἀρχεῖον Στ. Α. Κουμανούδη φάκ. 37 (1151), ἀρ. 12.

49. Αὐτὸ συνάγεται ἀπὸ τὴ μελέτη του ἀρχείου του. Ὁ Κουμανούδης ἔχει τοποθετηθεῖ ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ στοὺς «περὶ τὸν Ἀσώπιον», κάτι ποὺ ἀναπαραγόμενο διαρκῶς στὴ βιβλιογραφία ἔχει δημιουργήσει ψευδῶς τὴν ἐντύπωση ὀργανωμένης ὁμάδας.

50. Φ. τῆς 29.12.1851.

51. ΓΑΚ, ΥΕΔΕ 1833-1848, φάκ. 3201, 20.8/1.9.1842.

52. Συνέχισε νὰ ἀλληλογραφεῖ μαζί του καὶ ἀργότερα σχολιάζοντας ἀρχαιολογικά θέματα

Τέτοιο ειδικό ενδιαφέρον για τις αρχαιότητες δεν διαπιστώνουμε τόσο ενωρίς από κανέναν άλλο συσπουδαστή του στη Γερμανία, συμπεριλαμβανομένων του Κουμανούδη και του Καστόρχη.⁵³

Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του για την αρχαιολογία τονίζει και στην αναφορά που υπέβαλε το 1848 στο Ύπουργείο με την οποία ζητούσε την παραμονή του στην Αθήνα.⁵⁴ Θυμίζει τον στόχο της υποτροφίας που είχε λάβει για να σπουδάσει την «αρχαιογνωσία» με την προοπτική να διδάξει στο νεοσύστατο Πανεπιστήμιο. Επειδή υπήρχε ανάγκη «γυμνασιακών καθηγητών» δέχθηκε να διδάξει λατινικά σε γυμνάσια, αλλά παρακάλεσε το Ύπουργείο να τον τοποθετήσει στην Αθήνα «ιδίoti ενταύθα διαμένων και εν τῷ γυμνασίῳ φιλολογικά μαθήματα ἐδυνάμην να διδάσκω κατὰ τὴν ἀνάγκη τῆς Κυβερνήσεως και ἐν τῷ πανεπιστημίῳ ἀρχαιολογικά, ἔτι δὲ και ἐν Ἀθήναις μόνον ἐδυνάμην να εὔρω τὰ ἀναγκαῖα βοηθήματα εἰς τὰς ἀρχαιολογικὰς μελέτας μου και ἐρεῦνας». Από την αναφορά αυτή μαθαίνουμε ότι τον Ιούλιο του 1845 ο ύπουργός Παιδείας Ἰωάννης Κωλέττης τον κάλεσε να διδάξει αρχαιολογία στο Πανεπιστήμιο, κάτι που δεν πραγματοποιήθηκε τελικά ἐξ αἰτίας τῆς καθυστερημένης ἀπὸ τὸν ἴδιο, ὅπως λέει ὁ Εὐστρατιάδης, ἀποδοχῆς τῆς πρόσκλησης. Στὴν ἀναφορά ἐπικαλεῖται ἐκείνη τὴν ὑπουργικὴ διαταγὴ γιὰ νὰ ἐκφράσει τὴν ἐπιθυμία του νὰ διδάξει τώρα στὸ Πανεπιστήμιο ὡς ἄμισθος ὑφηγητῆς, παράλληλα μὲ τὴ διδασκαλία στὸ Γυμνάσιο Ἀθηνῶν.

Στὸ Πανεπιστήμιο δὲν δίδαξε ποτέ. Στὴν Ἀθήνα ὅπως εἶδαμε, κατάφερε πάντως νὰ παραμείνει. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι ὁ Γεώργιος Γλαράκης, πρόεδρος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ διάστημα 1848-1855,⁵⁵ ἦταν ὁ ὑπουργός που τὸν μετέθεσε στὴν Ἀθήνα τὸ 1850, ἐνῶ οἱ σχέσεις του διὰ βίου προστάτη του Γ. Γενναδίου μὲ τις ἐκάστοτε πολιτικὲς ἡγεσίες τῆς ἐποχῆς ἀσφαλῶς βοήθησαν τὸν Εὐστρατιάδη και τις ἐπιδιώξεις του. Ὡς πρὸς τὴν ἀποτυχημένη προσπάθεια νὰ διδάξει ἀρχαιολογία στὸ Πανεπιστήμιο, πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν ὅτι μετὰ τὴν ἀπόλυση τοῦ Ludwig Ross τὸ 1843, καθηγητῆς τοῦ μαθήματος ἀπὸ τὸ 1844 ἦταν ὁ Ἄλ. Ρ. Παγκαβῆς,⁵⁶ ὁ ὁποῖος ἦταν ἀντίθετος μὲ τὸν διορισμὸ περισσοτέρων τοῦ ἐνὸς διδασκόντων (εἴτε καθηγητῶν εἴτε ὑφηγητῶν) τὸ ἴδιο μάθημα.⁵⁷

και ζητήματα διάσωσης τῶν ἀρχαιοτήτων. Βλ. Thierschiana, I,87, φάκ. Eustratiades Panagiotes, 5.10.1853, 13.8.1854 και 15.7.1855.

53. Βλ. Ματθαίου, Ἡμερολόγιον 1837-1845, ὅπ.π., 11-235.

54. ΓΑΚ, ΥΕΔΕ 1848-1854, φ. 100/5, 23.8.1848.

55. Πετράκος, Ἱστορία, ὅπ.π., 256.

56. Κώστας Γαβρόγλου, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Χάϊδω Μπάρκουλα (ἐπιμ.), *Τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν (1837-1937) και ἡ ἱστορία του*, Ἱστορικὸ Ἄρχεῖο ΕΚΠΑ, ΠΕΚ, Ἡράκλειο 2014, 357-358.

57. Τὴν ἀποψη αὐτὴ εἶχε ἐκφράσει μὲ ἀφορμὴ τὸν διορισμὸ τοῦ Καστόρχη ὡς ὑφηγητῆ τὸ 1849, Λάμπρας, ὅπ.π., 167.

Ἄν ἐξαιρέσει λοιπὸν κανεῖς τὴ μικρὴ ἐνασχόληση μὲ τὴ λατινικὴ φιλολογία ἢ ὁποῖα προέκυψε ἀπὸ τὴν ἐπαγγελματικὴ του δραστηριότητα, ὁ Εϋστρατιάδης ἀποτελεῖ γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς μιὰ ἀπὸ τὶς σπάνιες περιπτώσεις «ἐξειδικευμένου» λογίου. Ἐξάιρεση ἀποτελεῖ καὶ ὡς πρὸς τὴ σχέση μὲ τὸν τόπο καταγωγῆς του. Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ἦταν ἓνας ἑτερόχθων μὲ συνείδηση αὐτόχθονος.